

LÁSZLÓ LEVENTE

# A LATIN U-TÖVŰ SEMLEGESNEMŰEK VÉGZŐDÉSE NOMINATIVUS-ACCUSATIVUSBAN

A hagyományos nyelvtanok szerint a latin negyedik declinációhoz tartozó semlegesnemű főnevek végződése nominativusban és accusativusban hosszú -ū. Más indoeurópai nyelvekben, így a görögben és a szanszkritban ugyanezen végződés rövid, ezért annak proto-indoeurópai rekonstruált alakja az utóbbi nyelveken alapszik. A nyelvtudománynak eddig még nem sikerült megnyugtató magyarázatot találnia arra, hogyan jött létre az alapnyelvből a latin nyelvi alak. Egy hipotézis szerint<sup>1</sup> a latin végződés az indoeurópai kollektív pluralisból ered, egy másik szerint<sup>2</sup> pedig — a leggyakoribb szavak, a kettős testrészt jelölő *cornu* és *genu* szavak alapján — a dualisból.

Ezek mellett olyan nézetek is felmerültek, amelyek szerint a latin végződésről alkotott hagyományos magyarázatot újbóli vizsgálatnak kell alávetni; így elsősorban M. Leumanné, miszerint a latin végződés esetleg nem is volt hosszú, mert az erről szóló antik vélemények félreértésen alapulnak, a sormetszet okozta metrikai „nyújtást” természetes hosszúságnak vették. Emellett Leumann és társai szerint nem lehet olyan szöveghelyet találni, amely alapján bizonyítani lehetne a nyelvtani hagyomány hosszú -ū hangját.<sup>3</sup> Legújabbban Suárez Martínez jutott arra a következtetésre, hogy mivel a metrikus szövegekben nem lehet bizonyítani az -u kvantitását, az indoeurópai párhuzamok és egyes antik grammatikusi vélemények alapján el kell utasítanunk a hagyományos felfogást, és az -u végződést rövidnek kell vennünk.<sup>4</sup>

Suárez Martínez véleménye azonban több szempontból sem tartható megalapozottnak. Egyrészt nem dolgozza fel a teljes grammatikusi és metrikus anyagot, másrészt hipotézisét a kisebb számú, a hosszú -ū mellett érvelő grammatikusok nézetének a többség javára történő elutasításával<sup>5</sup> és a metrikus szövegekből történő indirekt, negatív következtetéssel állítja fel.<sup>6</sup> Bizonyítani csak a fent említett tételt tudja, miszerint a rendelkezésünkre álló források alapján *nem állapítható meg az -u időmennyisége*.

<sup>1</sup> J. Schmidt: Die Pluralbildungen der indogermanischen Neutra. Weimar 1889.

<sup>2</sup> F. Sommer: Kritische Erläuterungen zur lateinischen Laut- und Formenlehre. Heidelberg 1914.

<sup>3</sup> M. Leumann: Lateinische Laut- und Formenlehre. München 1977. 441. A. Ernout: Morphologie historique du latin. Paris 1953. 64 sk. nem foglal egyértelműen állást a kérdésben. A. L. Sihler: New Comparative Grammar of Greek and Latin. New York—Oxford 1995. 323. inkább a hosszúság mellett van, ugyanígy G. Klingenschmitt: Die lateinische Nominalflexion. In O. Panagl—T. Krisch (Hrsg.): Latein und Indogermanisch. Akten des Kolloquiums der Indogermanischen Gesellschaft, Salzburg, 23—26. September 1986. Innsbruck 1992. 121. sk. Abban viszont mindannyian egyetértenek, hogy latin metrikai helyek alapján a kérdést eldönteni nem lehet.

<sup>4</sup> P. M. Suárez Martínez: La quantité de -u chez les neutres de quatrième déclinaison latine. In R. Hannah (ed.): Aspect of Latin. Papers from the Seventh International Colloquium on Latin Linguistics, Jerusalem, April 1993. Innsbruck 1996.

<sup>5</sup> P. M. Suárez Martínez: i. m. 92 sk.

<sup>6</sup> I. m. 97 sk.

A grammatikusoknál valóban ellentmondást tapasztalhatunk. Egyes grammatikusok, mint Martianus Capella (76, 14 sk. és 78, 8 sk.), Diomedes (GL I 308, 13 skk. és 309, 3 skk. Keil), Servius (GL IV 451, 27 sk.)? Pompeius (GL V 185, 1 skk.), Maximus Victorianus (GL VI 231, 4 skk.) és Claudius Sacerdos (GL VI 482, 29 skk.) úgy vélekednek, hogy az *-u* rövid. Ezzel szemben Priscianus a hosszú *-ū* mellett érvel (GL II 362, 6 skk.). Probus bizonytalansága pedig különösen szembeötlő, ugyanis egyik művében hosszúnak (GL IV 223, 22 skk.), máshol viszont rövidnek veszi (GL IV 31, 25 skk. és 32, 31 sk.).

A rövidség mellett érvelő grammatikusok érvelésükben a nominativus-accusativust a többi esettel állítják szembe a végszótag időmennyisége segítségével. Terminológiájukban, amely nem teljesen következetes, a *bipertita*, illetve *diptota* kifejezést használják, és ezeket olyan szavakra alkalmazzák, melyek paradigmája singularisban csak kétfajta alakot — esetünkben rövid és hosszú *-u* végződésűt — mutat fel. A grammatikusok — tisztázatlan okokból — a genitivus végződését a dativushoz és ablativushoz hasonlóan hosszú *-ū*-nak veszik.<sup>7</sup>

Probus viszont, amikor az *-u* hosszúságát kívánja bizonyítani, az *aptota* terminust alkalmazza. Noha ennek a kifejezésnek a használata is következetlen — sok esetben a nem teljesen egyenértékű *monoptota* kifejezés áll helyette (vö. Cledonius, GL V 45, 30 skk.) —, az egész paradigmában egyfajta végződést felmutató szavakat kell érteni alatta. Mivel abban egységes az álláspont, hogy a függő esetek végződése hosszú, az *aptota/monoptota* terminusnak a negyedik declinatio semlegesneműre való alkalmazása nominativus-accusativusban is hosszú *-ū* végződést feltételez, gyakorlatilag tehát ezek a szavak nem ragozhatók (*indeclinabilia*). A kérdést a grammatikusi terminológia oldaláról megközelítve azt kell megvizsgálnunk, hogy a szavak az *aptota/monoptota* (hosszú *-u*) vagy a *diptota* csoportba (rövid *-u*) tartoznak. Négy grammatikus, Charisius (*Institutio* 40, 8; GL I 547, 4 és 551, 17 skk.), Phocas (GL IV 451, 27 sk.), Sergius (GL IV 541, 23 sk.) és Augustinus (GL V 501, 12 sk.) az első lehetőség mellett foglal állást. A grammatikusok teljességgel vizsgálata tehát ugyan a véleménykülönbségek miatt nem ad lehetőséget a kvantitás megállapítására, azonban a hosszúság mellett állást foglalók száma nagyobb.

A metrikus szövegekben a semlegesnemű *-u*-tövék ritkán fordulnak elő nominativus-accusativusban, leggyakrabban sorvégen állnak, ahol az időmennyiség nem állapítható meg. A többi esetben (Vergilius, *Aen.* I 320; Ovidius, *Fasti* III 869; *Met.* IV 340; IX 97; IX 299; XI 324; XII 347; Phaedrus, *app.* 22, I) a *cornu* és *genu* után sormetszet következik; ebben az esetben számolnunk kell az ektasis jelenségével, azaz prozódiai „megnyúlással”, ahol a sormetszet előtti rövid szótagnyi szünet hozzáadódik az előző szóhoz, amelynek végszótagja így verstanilag hosszúvá válhat. Ezekkel a szöveghelyekkel kapcsolatban több probléma is felmerül. Nem minden esetben bizonyos ugyanis, hogy a szavak nominativusban-accusativusban állnak. Így a *Aen.* I 320 esetében („et lacerum cornu mediis caput abdidit undis”), ahol a *cornu* a *lacerum* korlátozó határozója, így e határozó mindkét kifejezésmódja elképzelhető. Más esetekben szövegkritikai problémák nehezítik a pontos értelmezést. A *Met.* IV 340 („delituit flexuque genu submisit...”) Lachmann által javított *flexuque* alakja mellett a kódexek *flexoque*, *flexumque* és *flexaque* olvasatot is hoznak, amelyek közül csak a *flexuque* és a *flexumque* — ez utóbbi a modern kiadásokban is előfordul — szövegvariáns mellett képzelhető el *genu* accusativus. Ugyanezen műben (IX 299: „pressa genu digitis inter se pectine iunctis”) a Priscianus (GL II 362, 15 skk.) által is megerősített *genu* alak mellett *genu et* — kritikai kiadásokban is megjelenő — variáns is létezik, mely utóbbiból *elisis* miatt kiesik a *genu* *-u* hangja. Harmadsorban a sormetszet megléte sem bizonyos minden esetben (vö. *Met.* XII 347: „oppositumque genu costis prensamque sinistra”).

Az említettekén kívül a latin költészetből három további releváns szöveghelyünk van. A legkorábbi ezek közül Afraniusé — aki az archaikus *testu* alakot használja nominativusban a megszokott *testa* helyett —, azonban a bizonytalan sorképlet miatt a két szövegkiadó, Ribbeck és Daviault másképpen rekonstruálja a töredék szövegét. Ribbeck szerint a versmérték iambikus senarius (fr. 420): „indignum vero testu <quod> dici solet”. Daviault azonban trochaikus septenariusnak értelmezi (fr. 421) olyan formában, hogy a sor végéből négy szótag lemaradt: „indignum vero dici solet testu...”. Akármelyik változatot fogadjuk el

<sup>7</sup> E problémához vö. M. Leumann: i. m. 442.

helyesnek, a töredék nem alkalmas az *-u* hosszúságának eldöntésére, mivel bár az *-u* hosszú, a Ribbeck által megállapított szövegben egy nem feltétlenül helyes kiadói beszúrás szerepel, Daviault kiadásában pedig a *testu* a csonka sor végén helyezkedik el, ahol az időmennyiség bizonytalan.

A fennmaradó két szöveghelyből azonban megkísérrelhető a kérdés eldöntése. Az első Vergiliustól való (*Aen.* XI 858 skk.):

*Dixit, et aurata volucrem Threissa sagittam  
deprompsit pharetra cornuque infensa tetendit  
et duxit longe...*

Ebben az esetben nem lehet igazolni a *cornu* rövidségét, mivel a *-que* tapadószó labioveláris hangja nem számít mássalhangzó-torlódásnak, és nem lehet semiseptenarius caesurával sem magyarázni, hiszen igen kevés példát találhatunk arra, hogy a sormetszet elisiós szótagba esne. Suárez Martínez véleménye ezzel szemben az, hogy a *tetendit* tárgya az elliptikus *sagittam*, így a *cornuque* helyhatározó, vagyis ablativus loci.<sup>8</sup> Ez a nézet a szerző *a priori* feltevésének eredménye: a szöveg világosan arról beszél, hogy a thrák nő a tegezből nyilvesszót húz elő, és felhúzza, majd kifeszítve tartja az ideget. Mégha lehetne is a *tetendit* tárgya a csak odaértett *sagittam*, a *duxit* tárgya nem lehet, mivel nem a nyilvesszót, hanem a hűrt kell a nyilazáshoz kifeszítve tartani. A *cornu* ebben a szövegben az *arcus* szó megfelelője, az *arcum tendere* és a *cornu tendere* pedig az új felajzására általánosan használt kifejezés, amely az *Aeneis*ben is gyakori (vö. IX 606: „*tendere cornu*”; VII 164: „*tendunt arcus*”; VIII 707: „*arcum intendebat*”; IX 665: „*intendunt ... arcus*”; XII 815: „*contenderet arcum*”). A *cornuque* tehát a *tetendit* tárgya, az pedig kizárható, hogy a hosszúságát a rákövetkező caesura okozza.

Az utolsó szöveghely az Ovidiusnak tulajdonított *Nux* című költeményből származik (105 sk.):

*At mihi nec grando, duris invisa colonis,  
nec ventus fraudi solve geluve fuit.*

A *geluve* ebben a sorban mindenképpen nominativusi alak, csakúgy mint a felsorolás többi tagja, a pentameter miatt sormetszetet sem várhatunk a szó után, így a nominativusi végződést hosszúnak kell vennünk.

Az *u*-tövv semlegesek nominativus-accusativusi végződésének hosszúsága tehát a források szűkössége ellenére megállapítható, az ezzel ellentétes feltételezés nem tartható. Az antik és modern grammatikusok bizonytalansága ellenére két egyértelmű szöveghely, az *Aen.* XI 859 és a *Nux* 106 bizonyítja, hogy a latin negyedik declinatio semlegesneműinek végződése nominativusban és accusativusban a hosszú *-ū*.

<sup>8</sup> P. M. Suárez Martínez: i. m. 94.